

MASTERSCRIPTIE

Erasmus Universiteit Rotterdam.

Oscar Osendarp, 38848300.

Begeleider: Prof. Dr. J.P.L. Burgers.

Inleverdatum: 6-8-2017.

ÉÉN VOETBALCLUB VOOR IEDEREEN

Kwalitatief onderzoek naar de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden in een dorpsse voetbalvereniging.

Abstract:

The gap between poorly educated and highly educated people is a long lasting ongoing debate in which scholars have come to different conclusions ranging from a widening of this gap to shrinking of it. In this thesis, various members of amateur soccer clubs have been interviewed, as both poorly educated and highly educated people frequent such places. Using in-depth interviews as a research method, I investigated the social networks of poorly educated and highly educated people in a small local Dutch community who frequent or have frequented amateur soccer clubs in order to examine the nature of the contacts between the two concerning groups and what factors influence these contacts. Sports clubs in general are regarded as places that connect people regardless of their education level, and respondents in most cases did not experience any gap between themselves and others regarding their education level. However, the results also strongly depend on local and cultural factors. In general, the cultural and education level gap is more often felt among people living in large cities.

Keywords: community element, contacts, level of education, regional effect, separate worlds.

In de uitzending van Een Vandaag van 11 januari 2017 werd gesuggereerd dat er een kloof is ontstaan tussen de leefwerelden van laag- en hoogopgeleiden. Een onderzoeker van het CBS merkte in dat programma op dat waar Nederland vroeger verzuild was naar politieke en religieuze overtuiging, nu opleidingsniveau de nieuwe verzuiling is. Ook in de wetenschappelijke literatuur wordt wel gesteld dat hoogopgeleiden en laagopgeleiden in gescheiden werelden leven. Die literatuur (Bovens, 2012; Bovens, Dekker & Tiemeijer, 2014) bevestigt dat waar voorheen de scheidslijnen in de Nederlandse samenleving werden getekend door de ideologische zuilen dat er nu seculiere scheidslijnen bestaan tussen laag- en hoogopgeleiden. Hij oppert dat die tegenstellingen niet helemaal nieuw zijn, maar dat door de ontzuiling in Nederland andere scheidslijnen op bepaalde vlakken zichtbaarder zijn geworden.

Binnen de vroegere zuilen waren er ook scheidslijnen tussen hoog- en laagopgeleiden, maar in mindere mate ook maatschappelijke stijgingskansen vanwege emancipatie idealen binnen bepaalde zuilen. Er waren over het geheel gezien substantieel minder hoogopgeleiden. Nieuw is dat - in die seculiere zuilen - de hoogopgeleiden in hun relaties vooral homogeen en homogeam zijn. In zijn oratie suggereert Bovens (2012) dat de hoog- en laagopgeleiden sterk gescheiden leven. Ze verschillen bovendien sterk in welvaart. Daarom mag gesteld worden dat er in veel opzichten gesproken kan worden over sociale tegenstellingen (Bovens, 2012; Bovens et al., 2014).

Van de Werfhorst stelt: “Een kloof tussen hoger en lager opgeleiden is van alle tijden” (2015, p 1). Van de Werfhorst (2015) concludeert wat betreft dit onderwerp dus dat de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden weliswaar bestaat, maar geen nieuwe ontwikkeling is. Die sociale tegenstellingen zijn dus volgens Bovens (2012) en Van de Werfhorst (2015) niet helemaal nieuw en worden niet allemaal groter. Op sommige vlakken is echter het verschil tussen laag- en hoogopgeleiden wel gegroeid. Denk daarbij aan settingen zoals de politieke- en normatieve voorkeuren wat betreft onderwerpen als integratie, immigratie en Europa (Bovens, 2012).

Er zijn bronnen die stellen dat de gesignaleerde kloof mogelijk wel meevalt in bepaalde settingen. Wat betreft cultuur- en sportparticipatie stelt het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) immers dat er een kleine vermindering is in de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden (2011). Ook Tolsma en Wolbers (2010B) beweren dat het belang van onderwijsniveau voor de sociale leefwereld niet is toegenomen in Nederland. Dit suggereert dat de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden in elk geval niet groter wordt. De auteurs concluderen dat dit voornamelijk komt door de diploma-inflatie van hoogopgeleiden. Tolsma en Wolbers (2010A) opperen met name dat de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden is

verminderd voor wat betreft de thema's woningbezit en overgewicht. Volker, Andriessen en Posthumus (2014) concluderen echter met kwantitatieve gegevens uit de *Survey of the Social Networks of the Dutch* dat de kloof over het algemeen wel bestaat. Dat komt omdat er tussen de groepen relatief minder contacten zijn dan binnen de groepen.

In de literatuur over het onderwerp van gescheiden werelden zijn er verschillende settingen te onderscheiden, waarin de scheiding tussen laag- en hoogopgeleiden onderzocht kan worden. In literatuur over het buurteffect op de ontmoetingskansen tussen kansarmen en kansrijken wordt vastgesteld dat de buurt weinig invloed heeft op de ontmoetingskansen tussen uiteenlopende categorieën mensen (Blokland & Van Eijk, 2010; 2012; Van Eijk, 2010). Dergelijk onderzoek bestempelt grofweg kansarmen en laagopgeleiden als één categorie en hoogopgeleiden en kansrijken als een andere. Van Eijk (2010) ziet aanleiding tot het onderzoeken van andere settingen dan de buurt wat betreft ontmoetingskansen van laagopgeleide kansarmen en hoogopgeleide kansrijken. Daarbij stelt ze dat settingen zoals werk, studie en ook verenigingen meer ontmoetingskansen bieden bij het creëren van netwerken. Ontmoetingen tussen laag- en hoogopgeleiden zouden volgens deze onderzoekster dus te vinden kunnen zijn in dergelijke settingen.

Sportverenigingen: een ontmoetingspunt voor hoog- en laagopgeleiden?

Een van de settingen waar de wegen van hoogopgeleiden en laagopgeleiden elkaar kruisen is in het verenigingsleven (Van Eijk, 2010). Putnam (2000) veronderstelt dat verenigingen en sportverenigingen in het bijzonder de mogelijkheid bieden om sociaal vertrouwen en sociale normen te creëren tussen bevolkingsgroepen. In de literatuur wordt bevestigd dat vrijetijdsbesteding in sport bijdraagt aan het sociale kapitaal van mensen (Blackshaw & Long, 2005; Jarvie, 2006; Putnam, 2000). Dat staat daar nog los van de verschillende gevolgen die dit sociaal kapitaal kan hebben. Met sociaal kapitaal wordt hier bedoeld het opbouwen van informele en/of formele contacten. Dat impliceert ook contacten tussen verschillende categorieën mensen, zoals hoog- en laagopgeleiden binnen sportverenigingen. Er kan dus in elk geval worden geconstateerd dat sport als een ontmoetingsplek dient voor verschillende categorieën mensen.

Putnam (2000) concludeert echter dat het aandeel van de bevolking dat participeert in verenigingen afneemt. Daarbij moet opgemerkt worden dat zijn onderzoek betrekking heeft op de context van die bepaalde tijd en in de Verenigde Staten. In Nederland is het aandeel van de bevolking dat aan sport deelneemt aanzienlijk (CBS, 2015; SCP, 2015). Van belang is te melden dat het aandeel hoogopgeleiden dat aan sport doet groter is dan het aandeel

laagopgeleiden. Maar zoals al eerder is aangegeven, stelt het SCP in 2011 (SCP, 2011) dat de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden in de sportparticipatie zou zijn afgenomen. De toename van laagopgeleiden in sportparticipatie is immers sinds 2003 groter dan de toename van het aandeel van hoogopgeleiden. Dit heeft betrekking op een specifieke periode, namelijk tussen 2003 en 2011.

Zowel het CBS als het SCP stellen dat tussen 2011 en 2014 de groei van het aandeel laagopgeleiden dat aan sport doet juist weer verminderd is ten opzichte van dat van hoogopgeleiden (CBS, 2015; SCP, 2015). Dat zou komen door bezuinigingen op sport vanuit de overheid, waardoor participatie voor mensen met “een kleine beurs” minder betaalbaar wordt. Over het algemeen hebben laagopgeleiden een lager inkomen dan hoogopgeleiden (CBS, 2011). Toch is sport een setting waarin beide groepen vertegenwoordigd worden en elkaar treffen. Deze bevindingen leiden mij tot het onderzoeksveld van sport en sportverenigingen in het bijzonder. In de paragraaf waarin ik de methode bespreek kom ik terug op deze cijfers en bevindingen. Daarin beargumenteer ik welke verenigingen het meest relevant zijn voor dit onderzoek.

Probleemstelling en relevantie

Sportverenigingen bieden volgens de bronnen van het SCP en CBS settings in Nederland waarin beide groepen elkaar treffen. Problematisch hierbij is echter dat de aard van contacten tussen hoog- en laagopgeleiden in het meeste onderzoek tot nu toe niet nauwkeurig of concreet in genoemde context zijn gedocumenteerd. Daarom is er hier voor gekozen om de setting van sportverenigingen te gaan bestuderen wat betreft de aard van deze contacten. Hieruit volgt de volgende probleemstelling:

Welke aard hebben de contacten tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden binnen sportverenigingen en door welke factoren worden die contacten beïnvloed?

Wat betreft het onderwerp van dit onderzoek is het nodig om aan te geven wat de maatschappelijke en wat de wetenschappelijke relevantie is. Het heeft wetenschappelijk relevantie om expliciet de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden in sportverenigingen te bestuderen. Daarvoor gelden de volgende redenen. De meeste sportsociologische literatuur richt zich ofwel impliciet op het opleidingsniveau en de onderlinge verschillen ofwel op etniciteit en sociaaleconomische achtergronden (Jarvie, 2006; Krouwel, Boonstra, Duyvendak

& Veldboer, 2006; Spaaij, 2009). Met dit onderzoek beoog ik de kennis in de sportsociologie uit te breiden en te preciseren door een relatief nieuwe groep expliciet te bestuderen.

Daarnaast wordt regelmatig door theoretici en beleidsmakers verondersteld dat sport in sterke mate kan bijdragen aan sociale binding of ‘verbroedering’ tussen heterogene groepen (Elling, 2004; Jarvie, 2006; Krouwel et al., 2006; Putnam, 2000). Maar uit eerder onderzoek is gebleken dat sport zeker niet altijd bevorderlijk is voor *bridging sociaal kapitaal* d.w.z. duurzame sociale contacten, uitwisseling of solidariteit tussen uiteenlopende maatschappelijke groepen (Elling, 2004; Krouwel et al., 2006; Spaaij, 2009). Met dit onderzoek beoog ik genoemde veronderstelling te bestuderen inzake het sociaal bindende karakter van sport en de beleving daarvan, toegespitst op hoog- en laagopgeleiden.

Wat betreft de algemene literatuur over de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden is het van belang om ook kwalitatieve data over de motieven en beweegredenen van respondenten te verzamelen. Dergelijke data - in het bijzonder binnen deze expliciete setting - zijn schaars, omdat er veelal gebruik gemaakt wordt van kwantitatieve data - en onderzoeksmethodes. Van Eijk (2010) en Elling (2004) gebruiken wel kwalitatieve onderzoeksmethode in vergelijkbaar onderzoek, maar niet expliciet vanuit de invalshoek van hoog- en laagopgeleiden.

Zoals eerder vermeld wordt door verschillende bronnen (Een Vandaag, 2017) gemeld dat er een kloof bestaat tussen hoog- en laagopgeleiden. Het wordt veelal als een probleem gezien, omdat er polarisatie zou kunnen ontstaan door die scheiding. Men zou naast en zelfs tegenover elkaar gaan leven. Het is maatschappelijk gezien van belang om te bezien of deze kloof tot polarisatie leidt tussen die twee groepen. Daarnaast beoog ik met dit onderzoek om een realistisch beeld te creëren over de mogelijkheid die sport biedt bij de overbrugging van de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden. Dat is van maatschappelijk belang omdat er vaak een geromantiseerd of geïdealiseerd beeld bestaat bij beleidsmakers en in de publieke opinie waarin sport als een sociaal bindmiddel wordt gezien (Elling, 2004; Spaaij, 2009). Met deze argumentatie wordt duidelijk waar en op welke manier dit onderzoek voortbouwt op de bestaande literatuur over dit onderwerp.

Theoretisch kader

Dit onderzoek is gericht op de aard van de contacten die hoog- en laagopgeleiden met elkaar hebben binnen sportverenigingen. Om de aard van de contacten nader te onderzoeken zijn een aantal theoretische concepten gebruikt die hierna toegelicht worden. Van Eijk (2010) beschrijft de hier onderzochte aard van de contacten als *zwakke* en *sterke banden*. Agnes Elling (2004) helpt om nog verder in te zoomen op de aard van contacten binnen

sportverenigingen. Zij attendeert erop dat sport- en vriendschapsnetwerken ingebed zijn in bredere sociaal institutionele relaties en beïnvloed worden door statusverschillen, zoals in mijn onderzoek nader onderzocht wordt. Daarnaast merkt Elling onder meer op dat de aard van sportvriendschap en de sociale binding in sportverband afhankelijk zijn van diverse inhoudelijke factoren, zoals het type sport, het organisatieverband, de frequentie en intensiteit van de sportdeelname en de motivaties van de betrokkenen. Zij onderscheidt nadrukkelijk tussen *oppervlakkige sportvriendschappen* en *hechte vriendschappen*. In mijn onderzoek wordt gebruik gemaakt van de conceptualisatie die Elling (2004) omschrijft.

Daarnaast is het in het belang van dit onderzoek om de factoren te benoemen die de kracht van contacten bepalen. Elling (2004) stelt dat hechte vriendschappen gekenmerkt worden door vrijwilligheid, door het informele en persoonlijke karakter ervan, voorts doordat ze meer expressief dan instrumenteel zijn en gekenmerkt worden door onbaatzuchtige *reciprociteit*. Volgens haar zijn sportvriendschappen doorgaans niet zozeer relaties tussen hechte vrienden, maar meer die van goede kennissen. Deze waarnemingen van Elling (2004) komen van pas bij het analyseren en interpreteren van de aard van contacten in een specifieke sportsetting tussen hoog- en laagopgeleiden sportbeoefenaars. Daarbij lijkt mij van belang het door haar gehanteerde term reciprociteit uit te werken.

Reciprociteit verwijst naar wederkerigheid (geven en nemen) van diensten of producten (Elling, 2004; Sharabany, 1994). *Specifieke reciprociteit* verwijst naar onmiddellijke ruil (voor wat hoort wat), terwijl *gegeneraliseerde reciprociteit* verwijst naar het verlenen van vriendschapsdiensten zonder daar onmiddellijk iets voor terug te verwachten (Elling, 2004). Elling (2004) hanteert diepte-interviews om de contacten binnen sportverenigingen te duiden. Een dergelijke methode is bruikbaar bij het onderzoeken van de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden in een sportvereniging. De term reciprociteit helpt aan te duiden wat de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden.

Om contacten tussen en/of binnen sociale groepen te kunnen duiden introduceer ik het concept *sociaal kapitaal*. Volgens Van Eijk (2010) kan sociaal kapitaal worden gebruikt om slechts het contact dat iemand heeft te duiden, maar ook het hebben van een relatie die iemand in staat stelt om middelen te verkrijgen. Die middelen kunnen ook non-monetaire middelen betreffen, zoals kennis, vaardigheden, invloed en eigendom. Sociaal kapitaal suggereert dus twee verschillende dingen (Van Eijk, 2010). Ten eerste betekent het dat netwerken kunnen zorgen voor ongelijkheid en segregatie tussen verschillende groepen mensen. Ten tweede houdt het in dat er een onderscheid is tussen contacten binnen een groep en contacten tussen

groepen. Dit laatste is hetgeen waarop vooral wordt gefocust in dit onderzoek, omdat het gaat om de verschillen of overeenkomsten tussen hoog- en laagopgeleiden.

Verbijzonderingen van sociaal kapitaal worden omschreven met de termen *bonding sociaal kapitaal* en *bridging sociaal kapitaal*. Deze terminologie helpt om de contacten binnen een groep en tussen groepen nauwkeuriger aan te duiden (Elling, 2004; Putnam, 2004; Van Eijk, 2010). Met *bonding sociaal kapitaal* wordt bedoeld dat er binnen een homogene sociale groep hechte contacten ontstaan tussen leden (Putnam, 2000). Binnen dit onderzoek is er sprake van *bonding sociaal kapitaal* als laagopgeleiden en/of hoogopgeleiden slechts binnen hun eigen groep contacten onderhouden. *Bridging sociaal kapitaal* houdt in dat men hechte contacten ontwikkelt met mensen uit andere sociale groepen. *Bridging sociaal kapitaal* heeft binnen dit onderzoek vooral betrekking op sociale contacten die fungeren ter overbrugging van de afstand tussen hoog- en laagopgeleiden.

Omdat de literatuur over de aard van contacten te breed en veelzijdig is, baken ik mijn eigen conceptualisatie af. De aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden zal worden getypeerd als oppervlakkige sportvriendschappen en/of als hechte vriendschappen. Die conceptualisering past het beste bij dit soort onderzoek, omdat het een sportsociologisch karakter heeft. Daarbij is de term reciprociteit een belangrijke factor. Daarnaast maak ik gebruik van *bonding* en *bridging sociaal kapitaal*, om vooral te kunnen aanduiden of er alleen in-group of ook out-group contacten bestaan.

Distinctie en het druppel-effect

Kuipers en van den Haak (2014) onderscheiden twee mechanismes die de dynamiek tussen groepen verklaren. Dit zijn wellicht achterliggende mechanismes voor de mogelijke kloof tussen hoog- en laagopgeleiden. *Distinctie* is het eerste mechanisme. Dit mechanisme gaat ervan uit dat mensen zich doelbewust willen onderscheiden van anderen. Daardoor gaan zij zichzelf afzetten van andere soorten groepen. Dit doen zij door andere culturele uitingen, zoals taal, kleding en voedsel te gebruiken. Dit kan zowel van boven naar beneden in een sociaaleconomische hiërarchie als van beneden naar boven.

Het tweede mechanisme heeft betrekking op het *trickle down effect* ofwel het *druppel-effect* (Kuipers, 2013; Kuipers & van den Haak, 2014). Dit effect kenmerkt zich door het overnemen van gedrag van groepen mensen met een hogere status. Bepaalde soorten groepen gaan gewoontes of gedragingen doelbewust of onbewust van elkaar overnemen. Voorbeelden daarvan zijn mode, eetgewoontes en taaluitingen van meer welgestelde groepen. Zowel het distinctiemechanisme als het druppel-effect-mechanisme helpen mij om een

theoretische duiding te geven aan de aard van het contactuele gedrag van respondenten. In de analyse van de gesprekken met respondenten let ik dus op aanwijzingen die betrekking hebben op beide mechanismes.

De twee besproken mechanismes functioneren op grond van persoonlijke voorkeuren en/of achtergronden van mensen. Kuipers en van den Haak (2014) suggereren dat culturele, economische en politieke ongelijkheden tussen hoog- en laagopgeleiden verklarend zijn voor die verschillen. Deze drie verschillende dimensies van ongelijkheid dienen als mogelijke factoren die de aard van contacten eventueel beïnvloeden. Uit die drie dimensies volgen deelvragen. Deze deelvragen gebruik ik vervolgens om te toetsen of die factoren van invloed zijn op de contacten en op welke manier dat gebeurt.

Cultuur en cultureel kapitaal

Individuele voorkeuren van iemand spelen een rol bij het kiezen voor een sportvereniging. Opleidingsniveau wordt in de literatuur (Bourdieu, 1973; Dumais, 2002) in verband gebracht met een bepaalde smaak en voorkeur. Dit wordt verklaard aan de hand van de term cultureel kapitaal. Cultureel kapitaal helpt om status te verkrijgen en/of een dominante positie te behouden (Dumais, 2002). Voor dit onderzoek zijn slechts de belichaamde vorm en het institutioneel cultureel kapitaal van belang. Belichaamd cultureel kapitaal is een term die staat voor het vermogen en vaardigheid om bepaalde culturele uitingen te waarderen (Dumais, 2002). Institutioneel cultureel kapitaal is een term om aan te geven welk opleidingsniveau iemand behaald heeft en daarmee een bepaalde culturele kennis.

Volgens Bourdieu (1973) wordt het educatiesysteem gebruikt als een reproductie - mechanisme van cultureel kapitaal. Bourdieu (1973) gaat er vanuit dat hoogopgeleiden een beter vermogen hebben om bepaalde culturele vertoningen te waarderen, zij hebben immers meer belichaamd cultureel kapitaal. Voorbeelden zijn culturele uitingen in musea, muziekkuitvoeringen of vrijetijdsbesteding. Op die manier zouden hoogopgeleiden cultureel kunnen verschillen van laagopgeleiden. Dus niet alleen als het gaat om geïnstitutionaliseerd cultureel kapitaal, maar ook wat betreft belichaamd cultureel kapitaal. Kuipers en van den Haak (2014) bevestigen dit beeld. Hoog- en laagopgeleiden zouden verschillende culturele attitudes hebben. Men heeft een andere smaak qua levensstijl, muziek, taalgebruik en kleding. Kortom, cultuur speelt een relevante rol bij de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden. De culturele voorkeur van iemand kan ervoor zorgen dat men verschilt in bepaalde keuzes voor contacten of deelname in sportverenigingen.

Voor dit onderzoek is het belangrijk om te bestuderen of men en hoe men een kloof ervaart tussen uiteenlopende groepen deelnemers in dat betreffende verenigingsleven. Dekker, Tiemeijer en Bovens (2016) suggereren dat een onderzoeker vooral moet letten op uitingen waaruit blijkt wat mensen daadwerkelijk denken en voelen in termen van een ‘wij’ tegenover ‘zij’. Daarom is de eerste deelvraag: *Heeft cultuur invloed op de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden en op welke manier uit zich dat?* Daarbij let ik in het bijzonder op voorkeuren voor muziek, musea, kleding, taalgebruik en levensstijl. Daarnaast heb ik aandacht voor uitingen van denken en voelen in termen van ‘zij’ en ‘wij’ voor beide groepen.

Sociaaleconomische positie

Naast het feit dat het wat betreft de kloof in Nederland in publicaties en in de media steeds vaker gaat over het verschil in opleidingsniveau in plaats van verschillen in klasse (Kuipers & van den Haak, 2014), is het niettemin van belang om de sociaaleconomische dimensie te bespreken. Kuipers en van den Haak (2014) noemen het slechts spreken over hoog- en laagopgeleiden een vorm van eufemistisch taalgebruik. Het denken in maatschappelijke klassen lijkt wel taboe volgens hen. Men praat liever in termen van beroepen, leeftijdsgroepen of regionale aanduidingen, bijvoorbeeld: “hockeyers uit het Gooi met hun ruitjesbroeken en paardenstaarten” (Kuipers & van den Haak, 2014, p. 194).

Over het algemeen mag er verwacht worden dat laagopgeleiden een lagere arbeidsmarktpositie en sociaaleconomische status hebben dan hoogopgeleiden. Gesthuizen (2008) stelt echter dat de arbeidsmarktpositie van laagopgeleiden niet is verslechterd ten opzichte van dat van hoogopgeleiden. Desalniettemin kan wel worden gesproken van een verschil in sociaaleconomische status. Hoogopgeleiden hebben immers over het algemeen een hoger inkomen dan laagopgeleiden (CBS, 2011). Het is mogelijk dat de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden wordt beïnvloed door dit verschil. Sportparticipatie heeft immers ook te maken met het vermogen om contributie te betalen.

De sociaaleconomische status van hoogopgeleiden verschilt over het algemeen van de sociaaleconomische status van laagopgeleiden en is daarom een referentiepunt voor de eventuele kloof tussen hoog- en laagopgeleiden. De economische klasse van mensen wordt door Bourdieu (1973) gekoppeld aan hun culturele kapitaal. Cultureel kapitaal wordt gedefinieerd als de cultuur die men via educatie tot zich neemt. Educatie is op haar beurt gekoppeld aan de dominante cultuur van een samenleving. Het educatiesysteem zou via cultureel kapitaal de sociaaleconomische hiërarchie in stand houden. Maatschappelijke klassen met veel cultureel kapitaal zorgen ervoor dat het in hun klasse blijft. Met andere

woorden: kinderen met hoogopgeleide ouders verkrijgen vaker een hogere opleiding dan kinderen met laagopgeleide ouders. Op deze theoretische manier geeft Bourdieu een verklaring voor de sociaaleconomische verschillen tussen mensen aan de hand van opleiding.

De sociaaleconomische positie van mensen en de verschillen daarin tussen laag- en hoogopgeleiden worden wellicht beïnvloed door het culturele kapitaal. Met andere woorden: het verschil in opleidingsniveau uit zich mogelijkwijze in verschillen van sociaaleconomische aard. Daarom is de tweede deelvraag: *Heeft de sociaaleconomische positie van mensen invloed op de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden en op welke manier uit zich dat?* Daarbij let ik op uitingen, waar kenmerken blijken zoals het uitgeoefende beroep of regionale achtergronden zoals ‘het Gooi’. Ook het gespreksthema ‘contributie’ is een referentieonderwerp.

Politieke voorkeuren en participatie

Politiek vormt een aparte dimensie waarin beide groepen kunnen verschillen (Kuipers en van den Haak, 2014). Volgens Van der Waal (2010) zorgt een etnocentrisch perspectief onder laagopgeleiden voor een bepaalde politieke voorkeur onder laagopgeleiden. Laagopgeleiden lijken de neiging te hebben om zich af te zetten tegen die voor hen vreemde culturen. Politieke partijen die culturele en economische zorgen van laagopgeleiden kanaliseren in hun retoriek krijgen mede daardoor aanhang van deze groep. Anti-immigratie partijen vertegenwoordigen voor het merendeel laagopgeleiden (Lubbers, Gijsberts & Scheepers, 2002). Dit gegeven wordt ook door Dekker et al. (2016) bevestigd. Opvattingen van laagopgeleiden over mondialiseringskwesties en politiek uit zich in de voorkeur voor politieke partijen met een meer nationalistische koers die hun mening het beste vertegenwoordigen. Bovens (2012) stelt dat dit voornamelijk thema's zijn rondom integratie, immigratie en Europa. Dit is een manier waarop laagopgeleiden een andere politieke voorkeur ontwikkelen dan hoogopgeleiden.

Emler & Frazer (1999) stellen bovendien dat de politieke participatie van laagopgeleiden minder is dan die van hoogopgeleiden. Dit uit zich in zowel het lid zijn van politieke partijen als in het politiek stemgedrag. Dat is een andere manier waarop de twee groepen op politiek gebied van elkaar kunnen verschillen. De derde deelvraag is daarom als volgt: *Hebben politieke voorkeuren en politieke participatie van hoog- en laagopgeleiden invloed op de aard van hun contacten en hoe komt dit tot uiting?* Daarbij let ik op thema's als politieke participatie, migratie en Europa. Daarnaast op etnocentrische gevoelens en de voorkeuren voor politieke partijen van beide groepen.

Methoden

In dit onderzoek richt ik me op de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden in sportverenigingen. Om de aard van contacten te kunnen onderzoeken maak ik gebruik van diepte-interviews. Gemiddeld duurt een interview 25 tot 30 minuten. De interviews worden opgenomen en getranscribeerd. Deze methode is geschikt voor mijn onderzoek omdat respondenten op die manier kunnen beschrijven hoe zij de contacten ervaren en welke de factoren zijn die volgens hen dat contact beïnvloeden.

De *name generator method* (Van Eijk, 2010; Volker et al., 2014) ofwel de naamgeneratormethode wordt gebruikt om respondenten te ondervragen over de mensen met wie zij contact hebben. Tijdens het interviewen vraag ik naar een aantal concrete namen in het sociale netwerk via de sportvereniging. Daarna worden er een aantal vragen gesteld over de achtergronden van die personen, bijvoorbeeld over hun opleidingsniveau en het werk dat zij doen. Vervolgens wordt er nadrukkelijk gevraagd naar de aard van het contact dat men heeft en hoe men zelf dat contact typeert. Bij het duiden van die typering worden de concepten oppervlakkige sportvriendschappen en/of hechte vriendschappen op een hermeneutische manier toegepast. Door gebruik te maken van de naamgeneratormethode kan ik naast de contacten binnen dat verenigingsleven ook bezien of dat die contacten buiten de vereniging in stand blijven. Er wordt in de interviews voornamelijk, maar niet uitsluitend, ingegaan op de contacten die via of binnen de sportvereniging plaatsvinden. De naamgeneratormethode helpt bovendien mijn interviews een richting te geven.

Nadat ik de naamgeneratormethode heb toegepast bestaat de mogelijkheid om door te vragen naar de ervaringen die de respondent heeft met het onderwerp van het onderzoek. De respondenten wordt ook nadrukkelijk gevraagd of zij binding ervaren binnen hun eigen opleidingsgroep of dat er buiten die groep ook contacten ervaren worden. Op die manier kan ik bonding en bridging sociaal kapitaal deductief toepassen. Bovendien is er dan al een beeld geschetst van het sociale netwerk d.m.v. de naamgeneratormethode die daar bij helpt. De door respondenten genoemde factoren die van invloed zijn op de aard van het contact worden op een deductieve wijze vergeleken met en getoetst aan de literatuur daarover. Daarnaast wordt ook gebruik gemaakt van een inductieve methode, waarbij nieuwe inzichten vanuit de bevindingen worden omgevormd tot theoretische resultaten.

Selectie van sportverenigingen

Het is in het belang van dit onderzoek om verenigingen te selecteren waarin ik de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden kan onderzoeken. De literatuur over dit soort

verenigingen is echter schaars en moeilijk traceerbaar. Zo bevestigen Breedveld, van den Dool en Pulles (persoonlijke communicatie, 13 maart, 2017) in een presentatie over dit specifieke onderwerp dat er weinig over is geschreven in de wetenschappelijke literatuur. Pulles en Breedveld (2015) stellen in een nieuwsartikel dat sport over het algemeen wordt beoefend door hoogopgeleiden. Daarmee bevestigen ze cijfers van het SCP (2015) en het CBS (2015). Zowel Pulles en Breedveld (2015) als het SCP in 2011 (SCP, 2011) stellen dat voornamelijk amateurvoetbal qua opleidingsniveau de meest heterogene teamsport is.

Volgens Breedveld et al. (persoonlijke communicatie, 13 maart, 2017) zou amateurvoetbal sinds 1945 een sport zijn waarin laagopgeleiden worden oververtegenwoordigd. Vóór die tijd was het een sport die voornamelijk door hoogopgeleiden werd beoefend. Als het ledenbestand van amateurvoetbalclubs wordt gecontroleerd op leeftijd dan blijkt uit hun statistische data dat deze clubs vergelijkenderwijze het meest heterogene ledenbestand hebben. Omdat de literatuur schaars is wat dit onderwerp betreft, de tijdsduur van dit onderzoek kort (ongeveer 2 maanden) is en de aard van dit onderzoek exploratief, beperk ik mij tot amateurvoetbalverenigingen.

De focus ligt op amateurvoetbal, mede omdat het een teamsport betreft en daardoor meer contact tussen leden verwacht kan worden. Bovendien kan dit onderzoek door deze focus preciezer en adequater te werk gaan binnen één soort sportvereniging. Vanwege de tijdsduur van het onderzoek beperk ik mij tot slechts één vereniging, waarin ik meerdere en verschillende teams en leden van de vereniging interview. Daarnaast kies ik voor een voetbalvereniging in een kleine gemeente. Hierdoor wordt het aannemelijker dat er geen voorselectie plaatsvindt zoals zou kunnen plaatsvinden in een stadsomgeving, waar vaak meer dan één voetbalclub actief is. De geselecteerde vereniging is de enige voetbalvereniging ter plaatse met ongeveer 400 leden. Het is de oudste en grootste sportvereniging van het dorp. Het betreft een setting binnen een dorp met ongeveer 4000 inwoners. Het dorp bevindt zich in het noorden van West Brabant in de buurt van Gorinchem.

Opleidingsniveau

Er wordt geen gebruik gemaakt van een selectie criterium qua opleidingsniveau. Het gaat in eerste instantie om een vorm van zelfselectie. Zoals eerder in de methodesectie uitgelegd, maak ik gebruik van de hermeneutische interpretatie. Dit is een methode waarin de onderzoeker de ervaring van respondenten gebruikt bij het duiden van de empirie. Dat geldt ook voor de ervaringen en kwalificatie die de respondenten geven met betrekking tot hun opleidingsniveau en het opleidingsniveau van hun contacten.

Niettemin is het verstandig en nodig om van te voren een referentiekader te hebben van de verschillende opleidingsniveaus. Daardoor wordt het, indien nodig, mogelijk om iemand na een interview te rangschikken naar opleidingsniveau. Het CBS (van der Houwen, 2010) hanteert een bruikbare conceptualisering van opleidingsniveau. Daarin is het basisonderwijs tot en met vmbo het laagste niveau en het hbo/wo het hoogst haalbare niveau. Mensen met een mbo-, havo- en vwo-opleiding zijn in deze conceptualisatie middelbaar opgeleid. Dit lijkt de meest realistische conceptualisering van opleidingsniveau voor de Nederlandse context.

Alle respondenten tijdens dit onderzoek hebben op zijn minst middelbaar beroepsonderwijs niveau 3 (MBO 3) behaald. De scheidslijn hoog- en laagopgeleiden ligt dus in de conceptualisering van het CBS tussen hoogopgeleiden en middelbaaropgeleiden. Toch kies ik er voor om in termen van hoog- en laagopgeleiden te blijven spreken. Die dichotomie is van belang in verband met het onderwerp van dit onderzoek. Daarnaast is opleidingsniveau een relatief begrip binnen dit onderzoek. Het begrip wordt daarom als zodanig gehanteerd tijdens de interviews met respondenten. Daarmee geef ik ruimte aan respondenten om hun eigen invulling te geven aan wat zij als hoog- en laagopgeleid beschouwen.

Tabel 1
Sociaal demografische kenmerken van respondenten

	Totaal (n=13)	Jongvolwassenen tot en met 25 (n=8)	Oudere leden 25+ (n=5)
Sekse	Vrouwen 5 Mannen 8	Vrouwen 4 Mannen 4	Vrouwen 1 Mannen 4
Opleidingsniveau (CBS conceptualisering)	Hoog 7 Middelbaar 6 Laag 0	Hoog 3 Middelbaar 5 Laag 0	Hoog 4 Middelbaar 1 Laag 0

Werving van respondenten

In eerste instantie maak ik gebruik van mijn eigen sociale netwerk om respondenten te werven door mensen te vragen in mijn sociale netwerk, die lid zijn van de desbetreffende voetbalvereniging, om deel te nemen aan mijn onderzoek. Via mijn eigen sociale netwerk wordt vervolgens de sneeuwbal methode toegepast om andere respondenten te verkrijgen. De sneeuwbal methode is een veelgebruikte methode (Boeije, 2016) en helpt mij om voldoende variëteit in respondenten te bereiken. Het is interessant om respondenten van verschillende maatschappelijke geledingen binnen de vereniging en van verschillende leeftijden te werven.

Oud-bestuursleden zouden bijvoorbeeld een beeld kunnen schetsen van de geschiedenis van de vereniging.

Het is van belang voldoende respondenten van verschillende opleidingsniveaus en verschillende sociale kringen te werven om zo tot theoretische verzadiging te komen. Theoretische verzadiging wordt pas behaald als er geen nieuwe theoretische bevindingen worden gedaan (Boeije, 2016). Na 13 diepte-interviews is het gelukt om theoretische verzadiging te behalen. Er is van elk volwastenteam van de desbetreffende voetbalvereniging minimaal 1 lid geïnterviewd. Daarnaast is er een oud-speler, een oud-bestuurslid en iemand buiten de gemeente (als ervaringsdeskundige) geïnterviewd. Verder is ook gekeken naar een min of meer gelijke verdeling van man/vrouw en laag- en hoogopgeleide respondenten.

Bevindingen en analyse

In deze paragraaf wordt er antwoord gegeven op de onderzoeksvraag. Er wordt als eerste ingegaan op de aard van de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden. Over het algemeen gaven de respondenten aan dat de contacten via de voetbalvereniging verbindend werken wat betreft opleidingsniveau. Er wordt over het algemeen geen kloof ervaren tussen anders-opgeleiden. Vooral vanuit hoogopgeleiden naar laagopgeleiden wordt geen kloof ervaren. Hoogopgeleiden geven aan dat het contacten betreft tijdens hun vrijetijdsbesteding en dat er geen reden is om in termen van opleidingsniveau te spreken.

“Ik heb het op de voetbalclub gewoon naar m’n zin. Ik heb daar ook niet de behoefte aan om in vakjargon om over van alles te praten of over allerlei moeilijke dingen, haha.” (M. vrouw, 24, universitair).

De aard van de contacten tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden varieert. Ze zijn volgens de respondenten niet direct gerelateerd aan het opleidingsniveau. Het betreft soms *hechte vriendschappen* en soms slechts *oppervlakkige sportvriendschappen*, welke toch als verbindend worden ervaren. Dat opleidingsniveau niet belangrijk wordt bevonden komt in het volgende citaat duidelijk naar voren:

“Voor mij maakt het niet uit of iemand geen opleiding heeft of dat het iemand betreft die een masteropleiding doet. Volgens mij is dit wel anders bij studentenvoetbalverenigingen. Want in die situatie is er verschil naar het niveau van

opleiding. Bij mij maakt het echt helemaal niets uit wat voor opleiding je gedaan hebt” (K. man, 24, HBO).

Er wordt echter door sommige laagopgeleiden wel frictie of verschil ervaren, maar alleen in specifieke situaties. In de zeldzame keren waarbij frictie wordt beschreven gaat het slechts in enkele gevallen over een contact binnen de voetbalvereniging.

“Ja, je ziet toch dat mensen met een hogere opleiding eerder hun mond open doen. Die mannen praten iets gemakkelijker. Dat valt me altijd op, ze zijn mondiger. Dat zie je ook tijdens vergaderingen van de club.” (F. man, 37, MBO 4).

De meeste respondenten geven aan dat men niet zozeer door participatie aan deze voetbalvereniging bij elkaar is gekomen of elkaar direct daardoor kent, maar dat het samen deelnemen aan deze sport elkaar wel in verbinding houdt.

“Als ik nu [M. en L.] met elkaar vergelijk, dan zie ik [L.] nu ook niet veel, omdat ik nu ook niet train. Maar [L.] zie ik dus wel elke zaterdag bij de voetbalwedstrijd en dat gebeurt bij [M.] niet meer, omdat ze niet meer voetbalt. Dus dat is wel een heel groot verschil. [...] En inderdaad het is niet de verbinding aan de persoon, of aan elkaar, niet het leren kennen, maar het is wel de verbinding met elkaar.” (A. vrouw, 22, MBO 3).

Dat is voornamelijk het geval bij jongvolwassen respondenten. De voetbalvereniging dient voor die groep respondenten als een sociale ontmoetingsplek, voor zowel laagopgeleiden als hoogopgeleiden.

“Bij ons zit er veel diversiteit in het team ook qua opleidingen, maar net zo goed qua beroepen of qua achtergronden van bijvoorbeeld ouders die hoogopgeleid zijn of ouders die laagopgeleid zijn. Het voetballen, zorgt er wel voor dat je bij elkaar komt, in gesprek raakt en dat je elkaar niet afzondert. Ik denk wel dat als je uit een milieu komt met alleen maar hoogopgeleiden en je zou niet op voetbal gaan, dan zou je minder snel in contact met andere mensen.” (M. vrouw, 24, universitair).

Anderzijds wordt over het algemeen gesteld dat de meeste contacten toch wel oppervlakkig blijven. Dit ligt in lijn met wat Elling (2004) heeft geconcludeerd in haar onderzoek. In mijn onderzoek echter geven respondenten aan dat die oppervlakkigheid een vanzelfsprekendheid is. In het algemeen stellen de respondenten immers dat hechte vriendschappen maar beperkt blijven tot een klein aantal contacten. De meeste respondenten zeggen dit nadrukkelijk of hebben moeite om vijf namen van hechte vriendschappen te noemen. Het volgende citaat geeft dat duidelijk en nadrukkelijk weer:

“Ja, kijk ik vind vijf mensen is best veel om op te noemen met wie je echt intens omgaat [...]als ik kijk over het algemeen in ons team, dan hebben we een super gezellig team. Je kunt het goed met iedereen vinden. Maar met wie heb je dan echt een hechte band? Dan blijf ik op denk ik maximaal 3 of maximaal 4 hangen.” (A. vrouw, 22, MBO 3).

De oppervlakkige sportvriendschappen helpen niettemin om een verbintenis met elkaar te krijgen en te behouden. Het volgende citaat geeft duidelijk weer dat er over het algemeen wel verbintenis is tussen leden, ook al zijn de contacten van een oppervlakkige aard. De respondent spreekt bijvoorbeeld over “vrienden”, ook al betreft het sportvriendschappen.

“Ja, ik denk dat bepaalde contacten voetbalrelaties blijven. Als ik naar mezelf kijk heb ik verschillende vrienden gemaakt, ten minste mensen waarmee ik een praatje maak als ik ze tegenkom. Maar die mensen bel ik niet als ik in de problemen zit. Dat zou bij mij van toepassing zijn [...]Ik denk dat echt hechte vriendschappen eraan over houden minder is dan gewone vrienden, dat is zeker.” (K. man, 24, HBO).

Opmerkelijk is dat de hechtste vriendschappen, niet per definitie alleen vanuit de voetbalclub afkomstig zijn. De hechtste vriendschappen zijn vaak vanuit een combinatie van settingen afkomstig, mede doordat deze settingen zich dicht bij elkaar bevinden in een dorp. Veel respondenten geven aan dat hun contacten afkomstig zijn uit ontmoetingen rond dezelfde periode in hun leven die zich op scholen afspeelden in combinatie met ontmoetingen binnen de voetbalvereniging.

“Ik heb met sommige in de klas gezeten en ja hier in [dorpsnaam], daar voetbal je ook samen mee. Ja, je schooljeugd en je voetbalcarrière heb je samen doorgebracht.” (M. man, 25, havo).

Bij oudere leden geldt over het algemeen dat hun hechtste vriendschappen vanuit teams in het verleden afkomstig zijn.

“Ik heb drie vriendinnen, van toen, waarmee ik voetbalde en daar ga ik nog jaarlijks mee naar Maastricht, ze voetballen alle drie niet meer. [...]Ja die ken ik echt van het voetballen. [...]Ja, ja dat zijn echt mijn hartsvriendinnen.” (P. vrouw, 53, HBO+).

Maar daarnaast geven oudere leden aan dat hun hechtste contacten in het algemeen afkomstig zijn uit de tijd van hun adolescentie. Die contacten heeft men leren kennen via de vereniging, uit de buurt of via het werk. In een enkel geval heeft een ouder lid zijn huidige hechtste sociale contacten opgedaan, aan de zijlijn of in de kantine van het voetbalveld als het ware, omdat diegene “passief lid” is geworden.

“Ja, het blijft een voetbalrelatie, maar ik denk juist dat de voetbalvereniging juist wel heel sterk verbindt en dat het de kloof tussen allerlei mensen juist heel vaak wegneemt. Want op de voetbalvereniging is iedereen welkom, het maakt niet uit of je er wel of niet een biertje komt drinken.” (A. vrouw, 22, MBO 3).

Vooraf dit laatste citaat, maar ook de voorgaande citaten geven op een illustratieve wijze weer dat het deelnemen aan amateurvoetbal in de desbetreffende lokale gemeenschap een verbindend effect heeft. Ondanks het statusverschil tussen hoog- en laagopgeleiden, kan er gesproken worden van overbruggende contacten tussen de twee groepen, er is sprake van out-group contact, omdat het contact zich niet uitsluitend tot de eigen sociale groep beperkt. Er is daarom vooral sprake van bridging sociaal kapitaal binnen deze vereniging. Als concreet antwoord op het eerste deel van de onderzoeksvraag geldt: *Er is sprake van zowel hechte vriendschappen als oppervlakkige sportvriendschappen tussen hoog- en laagopgeleiden en er is vooral sprake van bridging sociaal kapitaal tussen beiden binnen deze vereniging.*

Tijdens de interviews is steeds gevraagd hoe men de hechte vriendschappen tussen hoog- en laagopgeleiden en de oppervlakkige sportvriendschappen tussen hen kenmerkt en welke factoren daartoe bijdragen. Daarnaast werd ook gevraagd of de gespreksonderwerpen

tussen beide combinaties verschillen. Er worden in het algemeen drie kenmerken genoemd die belangrijk zijn voor het hebben van hechte vriendschappen. Dat zijn dan vooral *intieme gespreksonderwerpen en gedeelde interesses, iemands persoonlijkheidskenmerken en de hoeveelheid en frequentie van de tijd die wordt doorgebracht met elkaar.*

“Ik denk sowieso, hoe noem je dat, de regelmaat waarmee je dingen met elkaar in je leven doet. Bijvoorbeeld opstap gaan met elkaar. Ik denk dat je met hechtere vrienden vaker uitgaat. [...] Laatst was mijn opa ziek, en dan zijn zij wel een van de eersten waartegen je dat vertelt.” (M. man, 22, WO-bachelor).

In de literatuur wordt reciprociteit (Elling, 2004; Sharabany, 1994) als een aanduiding gegeven voor hechte vriendschappen. Wat opvalt, is dat de respondenten reciprociteit niet concreet of expliciet als zodanig omschrijven. Het eerstgenoemde kenmerk, namelijk intieme gespreksonderwerpen en gedeelde interesses, kan niettemin worden geduid als een vorm van gegeneraliseerde reciprociteit.

De respondenten die ik sprak komen voornamelijk uit het betreffende dorp met slechts één voetbalvereniging. Zij geven over het algemeen aan dat het dorpskarakter binnen hun vereniging bijdraagt aan de sociale cohesie, welke zich voornamelijk uit door middel van culturele factoren. In het volgende gedeelte van deze paragraaf wordt daarop verder ingegaan evenals op andere factoren welke aan die cohesie al dan niet bijdragen volgens de respondenten.

Beïnvloedende factoren

In deze paragraaf beantwoord ik het tweede deel van de onderzoeksvraag: *door welke factoren worden die contacten beïnvloed?* Daarnaast worden hier de deelvragen beantwoord. Vanuit de literatuur gezien, kon worden verwacht dat er diverse factoren een rol zouden kunnen spelen. Daarnaast kom ik terug op de mechanismes die in het theoretische kader werden omschreven. Het ging daar om het distinctiemechanisme en het druppel-effect-mechanisme.

Vanuit de bevindingen is geen van beide mechanismes terug te zien. Er kan wellicht wel gesproken worden van een tegenovergesteld druppel-effect-mechanisme. Het druppel-effect suggereert dat groepen mensen met een lagere sociale status sociaal-culturele uitingen overnemen van groepen mensen met een hogere sociale status, zoals een hoger opleidingsniveau. De ervaringen van hoogopgeleide respondenten laten het tegenovergestelde

zien. Het kan ook omschreven worden met wat Munters (1977) *gestegen cultuurgoed* noemt. Hoogopgeleiden maken gebruik van een cultuurgoed (voetbalvereniging) waarin sociaal-culturele uitingen van lagere sociale groepen aangetroffen worden. Een illustrerend voorbeeld volgt hier:

“Wat ik heel vaak merk is dat ik door de weeks zo universitair aan het denken en doen ben, terwijl alles bij de voetbalclub voor mij echt een hele grote uitlaatklep is. Daar ben ik echt, zeg maar, heel ondeugend en gebruik ik schuine praat. Dat is echt heel gek, dat is een totale ontlading voor mij.” (P. vrouw, 53, HBO+).

In het theoretisch kader noemde ik culturele, sociaaleconomische en politieke factoren die een rol zouden kunnen spelen bij het beïnvloeden van de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden. Daaruit volgden drie deelvragen over de invloed van cultuur, sociaaleconomische status en politieke voorkeuren en participatie. In de literatuur worden de genoemde factoren voornamelijk gebruikt om de verschillen aan te duiden. Wat uit het eerste deel van mijn bevindingen is gebleken is dat er juist verbondenheid voorkomt tussen hoog – en laagopgeleiden. De vraag is dus nu welke van die drie factoren beïnvloeden de verbondenheid of bridging sociaal kapitaal tussen beiden en op welke manier uit zich dat?

Wat opvalt, is dat het culturele element de meest beïnvloedende factor is volgens de meeste respondenten. Voorbeelden van culturele factoren zijn het sociale milieu en de opvoeding die vaak als zodanig genoemd worden. Soms wordt ook de uitdrukking “het nest waar je vandaan komt” gebruikt als een omschrijving die als indicator fungeert. De citaten die hierna volgen illustreren het voorafgaande.

“Ja, ik denk dat een groot deel opvoeding is, wat heb je van huis uit meegekregen en hoe doe je tegen iemand. [...]Als je kan voetballen, daar hoef je niet intelligent voor te zijn, daar hoef je niet veel geld voor te hebben iedereen is welkom bij de club. [...]Ik denk dat uiteindelijk alles met cultuur heeft te maken. Daar komen ook je normen en waarden vandaan, eigenlijk ook van wat vind je wel leuk en wat vind je niet leuk [...]En dan probeer je, denk ik, weer iemand te vinden die ongeveer soortgelijke normen en waarden heeft. Ja, dus ik denk eigenlijk ook een beetje, dat dat is waar je met dit onderzoek uitkomt, dat alles eigenlijk met cultuur te maken heeft.” (A. vrouw, 22, MBO 3).

“[...]en ik denk wel dat als je uit een milieu komt met alleen maar hoogopgeleiden en je zou niet op de voetbal gaan dan zou je minder snel in contact met andere mensen.”
(M. vrouw, 24, universitair).

Het sociaaleconomische aspect of het klassenverschil wordt soms betrokken bij het sociaal-culturele aspect, maar komt nauwelijks voor in de interviews. Het komt soms terloops ter sprake, zoals in zinspelingen over het milieu waar men vandaan komt.

Het politieke element komt nauwelijks naar voren tijdens de interviews. De enkele keren dat het voorkomt in de gesprekken geeft het een ander beeld dan verwacht vanuit de literatuur. Vanuit de literatuur wordt gesuggereerd dat politieke voorkeuren verschillen tussen de twee groepen en dat vooral hoogopgeleiden participeren aan politieke activiteiten. Politieke voorkeuren komen niet of nauwelijks ter sprake. Politiek blijkt echter een onderwerp te zijn waarop niet alleen hoogopgeleiden betrokken zijn of over spreken. Ook laagopgeleide respondenten blijken actief deel te nemen in politieke gesprekken en geven blijk van politieke participatie, anders dan de literatuur wellicht doet denken.

“Met [L.] (laagopleidingsniveau) praat ik bijvoorbeeld meer over politiek. Met [M.] (laagopleidingsniveau) praat ik bijvoorbeeld meer over persoonlijke dingen, snap je? Dat zijn ook twee hele verschillen. [M.]houdt niet van politiek. Dus dan ga je het toch meer bij iemand anders zoeken, omdat ik het zelf wel heel interessant vind. En ik wil mijn interesse altijd delen met iemand die dezelfde interesse heeft. En dat heeft [L.] bijvoorbeeld. Die heeft heel erg de interesse van de politiek en hoe het gaat in het nieuws en zo, dat is bij [M.]wel steeds meer gekomen nu.” (A. vrouw, 22, MBO 3).

Het dorpslement heeft een belangrijke rol voor de verbinding tussen hoog- en laagopgeleiden binnen de onderzochte setting. Dit is een interessante bevinding, omdat de theorieën en berichten wat betreft een kloof tussen hoog- en laagopgeleiden voornamelijk betrekking hebben op stadse settingen. De kleine gemeenschap in het dorp draagt bij aan de algemene tolerantie en menging tussen de twee groepen zoals in het volgende citaat te zien is:

“Ja, het is zeker een eenheid hier in het dorp. Dat heeft ook een beetje met de geschiedenis te maken. Als je naar een dorp hier in de buurt gaat, dan heb je daar een vereniging die anders is van samenstelling dan wat je hier hebt, omdat daar heel veel mensen van buitenaf komen, vooral vanuit de Randstand. [...]Dat heb je hier niet, hier

heb je vanouds een soort harde kern. Natuurlijk komen hier ook mensen van buitenaf, want iedereen is welkom, maar die import is hier minder dan daarginds. [...]En die harde kern hier die is ook echt hecht.” (W. man, 59, HBO+, oud-bestuurslid).

Daarnaast kan het dorpselement worden afgezet tegen de gesuggereerde theorieën over soort kloof tussen hoog- en laagopgeleiden, die bijna niet wordt ervaren in de onderzochte vereniging. Wat wel ervaren wordt is een kloof die te maken heeft met het dorpselement (hierboven beschreven) en een regionaal effect. Die kloof uit zich in een kloof tussen het Brabantse, dorpse gemeenschapsgevoel en de daarbij horende sociaal-culturele omgangsvormen en de sociaal-culturele omgangsvormen uit steden, vooral uit de Randstad. Dit gegeven wordt expliciet beschreven door de volgende respondent:

“Ja, bij ons is eigenlijk Gorinchem al een kloof en als je zo de rivieren omhoog gaat naar Dordrecht, Rotterdam die kant omhoog gaat dan wordt de kloof steeds groter. Kijk wij gaan natuurlijk ook wel tekeer tegen elkaar, maar er een groot verschil. Daar is het heel normaal om elkaar met ‘kanker’ of wat dan ook uit te schelden. Daar zijn wij wel eens boos over geworden en dan zeggen wij zo van ‘ho is even’. Het is gewoon voor ons niet normaal. Bij ons zeggen we ‘klootzak’ en daar zeggen ze ‘kankerlul’. [...]Ja, ik denk: dat is een stukje in de cultuur en opvoeding. In de stad is dat ook iets anders is dan hier. Ik heb het idee dat het hier allemaal veel gemoedelijker is.” (M. man, 25, havo).

De beschreven kloof tussen stad en dorp, of ruimer geformuleerd tussen de Randstad en de periferie van Nederland, wordt hier ter sprake gebracht. Die kloof wordt ook gekenmerkt door diversiteit qua etniciteit, welke in stadse voetbalverenigingen te zien is. Dat etnische verschil wordt in het volgende citaat duidelijk:

“[...]verder merk je dat [een kloof met de stad] aan andere dingen, je ziet daar ook bepaalde andere achtergronden, het is daar gemixter. Er zijn daar meer mensen met een migratieachtergrond. Dat zie je in een kleine club zoals bij ons niet. Er woont hier bijna niemand met een migratieachtergrond. Er zijn hier maar een paar van zulke jongens en dat gaat gewoon hartstikke goed.” (M. man, 25, havo).

Als concreet antwoord op het tweede deel van de onderzoeksvraag geldt: *Vooraf het culturele element speelt een beïnvloedende rol bij de contacten tussen hoog- en laagopgeleiden, daarnaast zijn er nog twee andere belangrijke en interessante factoren die vanuit de empirie naar voren komen, namelijk het dorpsselement en een regionaal effect dat daarmee samenhangt.*

Een interessant gegeven is dat er een respondent bij was die die vanuit een middelgrote stad naar het desbetreffende dorp is verhuisd. Die respondent ervaaarde vanuit een stadse vereniging een soort multiculturele ervaring qua etniciteit, welke in lijn ligt met wat in het voorgaande is beschreven. Een dergelijke ervaring werd door hem in de stad sterker beleefd dan in het dorp, waar hij nu lid is van de onderzochte vereniging. De respondent beschrijft de situatie in de stad als volgt:

“[...]ik denk dat je bij andere sporten of andere sociale activiteiten juist meer mensen van je eigen niveau opzoekt, terwijl dat bij voetbal geen of niet echt een belangrijke rol speelt. Daardoor trek je gemakkelijker naar andere groepen toe. Ja, ik heb een tijd lang bij teams gespeeld waarin 12 tot 13 buitenlanders zaten, Marokkanen, Turken, Molukkers. In het dagelijkse leven zou ik daar niet zomaar op af stappen om een praatje mee te maken, terwijl het allemaal super aardige kerels zijn.” (K. man, 24, HBO).

Daartegenover plaats ik een signalering van een oudere respondent, jarenlang voetbalamateur, voormalig beleidsambtenaar van de gemeente Den Haag, en tevens sociaaleconomisch historicus, woonachtig in Den Haag. Hij signaleert dat er juist segregatie qua opleiding en etniciteit bij voetbalclubs bestaat in (grotere) steden. De jongvolwassen respondent ervaaarde variëteit, maar hij was in die stadsvereniging wel een van de enige autochtone leden binnen zijn ‘gemengde team’. Op het niveau van de stadsvereniging van deze respondent geldt wellicht etnische diversiteit, terwijl op stedelijk niveau sprake is van segregatie naar etniciteit (allochtoon en autochtoon). Dit komt ook ter uitdrukking in de volgende citaten van de genoemde oudere respondent:

“[...]er zijn wel meer verenigingen waarin die uiterlijke menging in voor komt, maar wat je in de negentigerjaren hebt gekregen, is toch wel steeds meer, ook meer segregatie naar vereniging. [...]Van Den Haag weet ik het, ik denk dat het in andere grote steden niet veel anders is, wat ik van Amsterdam hoor is dat het daar niet veel

anders is. Maar je hebt hier dus nu, bijvoorbeeld BMT, dat betekende vroeger Bied Moedig Tegenstad, en het heet nu, nou in de volksmond, Beter Met Turken. Het is een vrijwel volledig Turkse vereniging geworden. [...]Je hebt de HMC, de Haagse Marokkanen Club, dus wat je hebt kunnen zien is dat er op een gegeven moment, kijk er moeten ook voldoende kaders zijn, die een club kunnen draaien, en op het moment dat er zo veel allochtonen waren, ook met mensen met kaderpotentie, in die periode heb je dus kunnen zien dat ze ook echt hun eigen vereniging zijn gaan opzoeken.” (R. man, 67, universitair sociaaleconomisch historicus, gepensioneerd ambtenaar).

Het ziet er naar uit dat naast de kloof tussen dorp en stad bovendien een kloof bestaat binnen grote steden tussen diverse sportclubs. Daarnaast laat de laatstgenoemde respondent merken dat er sprake is van segregatie qua opleidingsniveau in steden, vooral bij autochtone Nederlanders. De kloof tussen hoog- en laagopgeleiden in de voetbalsport gaat volgens mijn bevindingen op voor stadse settingen. Dit wordt kenbaar in het volgende citaat:

”wat ik vroeger in Den Haag zag, was niet rijk en arm, maar wel hoog- en laagopgeleid door elkaar. Dat was in mijn jeugd. Dat gegeven zie je nu bij Nederlanders bijna niet meer bij clubs, volgens mij, maar ook in woonplekken en zo. [...]Bij de allochtonen zie je dat, volgens mij, veel minder. Bij hen zitten lager- en hoger opgeleiden, mensen met minder en meer potentie nog steeds wel bij elkaar. Ik vraag me overigens af of dat zo blijft.” (R. man, 67, universitair sociaaleconomisch historicus, gepensioneerd ambtenaar).

Zijn signalering in de Haagse situatie ligt in lijn met de door mij beschreven (stadse) theorieën over de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden. Wat betreft kleinere gemeenten en dorpen geldt dat volgens mijn bevindingen niet of nauwelijks. Het laatste citaat brengt mij terug bij de onderzochte gemeenschap met de dorpse voetbalvereniging. De laatste respondent suggereert immers dat de minderheidsgemeenschappen binnen de steden via etnisch homogene voetbalverenigingen diversiteit qua opleidingsniveau vertonen. Buiten het dorp (zoals de respondent hierboven kenbaar maakt) en buiten het verenigingsverband komt deze kloof in sommige gevallen wel tot uiting. Dit versterkt de bevindingen wat betreft het dorpslement binnen dit onderzoek. Het volgende citaat is een duidelijk voorbeeld van een setting buiten het verband van de (dorpse) voetbalvereniging, waarin frictie of een kloof wel wordt ervaren wat betreft opleidingsniveau.

“[...]dan komt er een dergelijke arts binnen die nog een broekie is. [...]Hij gooide overal gewoon zijn rapportages neer en die moesten wij dan maar opruimen. [...]Ik vroeg hem ‘uit wat voor milieu hij kwam’. [...]Wij als verpleegkundigen ruimen niet jouw rotzooi op, want hoe meer wij jouw rotzooi moeten opruimen, hoe minder wij voor jou doen. [...]Dat gebeurde toen op de afdeling cardiologie. [...]Het was ook een ontzettend leuke jongen, maar die dacht dat wij het klootjesvolk waren.” (P. vrouw, 53, HBO+).

Conclusie

In de media en verschillende kwantitatieve onderzoeken tot nu toe wordt een kloof tussen hoog- en laagopgeleiden gesuggereerd, welke tijdens dit onderzoek niet of nauwelijks is aangetroffen binnen de onderzochte voetbalvereniging. Over het algemeen kan worden geconcludeerd dat er onder de onderzochte respondenten en binnen deze specifieke sportvereniging een gemengde en verbindende sfeer heerst. Er zijn zowel hechte vriendschappen als oppervlakkige sportvriendschappen tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden. Volgens de meeste respondenten zijn intieme gespreksonderwerpen en gedeelde interesses (een vorm van gegeneraliseerde reciprociteit), iemands persoonlijkheid én de hoeveelheid tijd en frequentie, die samen wordt doorgebracht met elkaar bepalend voor het hebben van hechte of minder hechte contacten.

De respondenten ervaren in die setting over het algemeen geen kloof tussen hoog- en laagopgeleiden. Volgens de meeste respondenten wordt gesteld dat culturele aspecten, zoals de opvoeding en het milieu waar men vandaan komt bijdraagt aan de openheid naar andersopgeleiden. Sociaaleconomische positie en politieke voorkeuren spelen minder een rol dan kan worden verwacht vanuit de literatuur. Het dorpsselement samen met een regionaal effect zijn het meest opmerkelijk in de bevindingen. Het dorpsselement blijkt een aannemelijke verklaring te bieden voor het aantoonbare bridging sociaal kapitaal, dat in deze voetbalclub middels dit onderzoek tevoorschijn is gekomen. Dat gegeven staat haaks op de in de literatuur beschreven kloof tussen hoog- en laagopgeleiden, welke - zoals gebleken is - vooral een stads fenomeen is.

Het dorpsselement brengt dit onderzoek echter tot een nieuw inzicht. Respondenten laten immers merken dat er een kloof ervaren wordt tussen stadse voetbalverenigingen, de mentaliteit in zulke clubs en de eigen dorps mentaliteit binnen de eigen club. Dit gegeven kan ook een regionaal effect genoemd worden. Daarnaast brengen de bevindingen mij bij een

andere kloof die via stad-dorpsverhoudingen kenbaar worden gemaakt. Uit de ervaringen van de respondenten blijkt dat bovendien etniciteit verband houdt met de genoemde stad-dorp kloof. De gesignaleerde kloof tussen stad en dorp plus de daarmee samenhangende kloof allochtoon en autochtoon, blijkt maatschappelijk relevant te zijn, althans binnen de onderzochte setting.

Discussie en aanbevelingen

Doordat dit onderzoek slechts een onvolledig beeld geeft van de werkelijkheid vanwege een beperkt aantal respondenten binnen een specifieke dorpse setting, kunnen door mij weinig generalisaties gemaakt worden. Binnen dit onderzoek is vooral aandacht besteed aan de contacten tussen mensen met verschillende opleidingsniveaus. Wat vaststaat, is dat er binnen deze setting nauwelijks sprake is van een als zodanig ervaren kloof tussen hoog- en laagopgeleiden. Daarentegen is wel gebleken dat er een kloof ervaren wordt tussen leden van stadse en dorpse verenigingen. Een etnische kloof tussen die leden hangt daarmee samen. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat er wel een kloof bestaat tussen mensen met verschillende opleidingsniveaus in grotere steden. De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek is gelegen in mijn ontdekking dat in de geschetste problematiek vervolgonderzoek nodig is dat zich richt op mijn constatering door vooral de verhoudingen tussen dorp en stad in deze nader te bestuderen en daarbij het etniciteitsconflict te betrekken. Dit zou tot meer relevante bevindingen kunnen leiden dan in dit onderzoek.

Dit onderzoek heeft voorts maatschappelijke relevantie. Sport wordt immers in het algemeen door beleidsmakers vaak bestempeld als een verbindende en verbroederende setting. Deze benadering wordt doorgaans door onderzoekers nog al eens gezien als idealisering of romantisering. Maar uit mijn onderzoek is gebleken dat deze visie wel blijkt op te gaan voor de dorpse setting waarin dit onderzoek heeft plaatsgevonden. Blijkbaar wordt er wel een ander soort kloof ervaren die niet gevoeld wordt binnen verenigingen, maar tussen dorpse en stadse verenigingen, en wellicht tussen stadse verenigingen. Dit laatste verdient aandacht voor wat betreft sociaal wetenschappelijk vervolgonderzoek, maar ook voor (lokale en regionale) beleidsmakers op sportgebied.

Referentielijst

Blackshaw, T., & Long, J. (2005) What's the big idea? A critical exploration of the concept of social capital and its incorporation into leisure policy discourse. *Leisure Studies*, 24(3), 239-258.

- Blokland, T., & Van Eijk, G. (2010) Do People Who Like Diversity Practice Diversity in Neighbourhood Life? Neighbourhood Use and the Social Networks of ‘Diversity-Seekers’ in a Mixed Neighbourhood in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2), 313-332.
- Blokland, T., & Van Eijk, G. (2012). Mixture without mating: partial gentrification in the case of Rotterdam, the Netherlands. In G. Bridge, T. Butler, & L. Lees (Red.), *Mixed Communities* (pp. 299-317). Bristol, Engeland: Policy Press.
- Boeije, H. (2016). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Bourdieu, P. (1973) Cultural reproduction and social reproduction. In R. Brown (Red.), *Knowledge, Education, and Cultural Change: Papers in the Sociology of Education*. (pp. 71-112). London: Tavistock Publications.
- Bovens, M. (2012). *Opleiding als scheidslijn. Van oude en nieuwe maatschappelijke breukvlakken* [Oratie]. Geraadpleegd van <https://repub.eur.nl/pub/32803/>
- Bovens, M., Dekker, P., & Tiemeijer, W. (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2011). *Inkomens en positie op de arbeidsmarkt*. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2011/12/inkomen-hoogopgeleiden-bijna-het-dubbele-van-dat-van-laagopgeleiden>
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). (2015). *Sociale samenhang 2015: wat ons bindt en verdeelt*. Geraadpleegd van <https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2015/45/sociale-samenhang-2015-wat-ons-bindt-en-verdeelt>
- Dekker, P., Bovens, M., & Tiemeijer, W. (2016). Het zijn de academici: opleiding als sociale en politiek-culturele scheidslijn. In A. E. Bronner, E. Brügger, P. Dekker, E. de Leeuw, L. J. Paas, A. Smidts & J. E. Wieringa (Red.), *Ontwikkelingen in het marktonderzoek 2016* (pp. 153-168).
- Dumais, S. A. (2002). Cultural capital, gender, and school success: the role of habitus. *Sociology of Education*, 75(1), 44-68.
- Een Vandaag (2017, 11 januari). De kloof tussen lager- en hogeropgeleiden. In R. van Vuren (Red.). *De serie ‘de Kloof’*. Hilversum, Nederland.
- Elling, A. (2004). ‘We zijn vrienden in het veld’. Grenzen aan sociale binding en ‘verbroedering’ door sport. *Pedagogiek*, 24(2), 342-360.

- Gesthuizen, M. (2008). Trends in de arbeidsmarktpositie van laagopgeleiden. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 24(1), 36-50.
- Jarvie, G. (2006). *Sport, Culture and Society*. London: Routledge.
- Krouwel, A., Boonstra, N., Duyvendak, J. W., & Veldboer, L. (2006). A good sport? Research into the capacity of recreational sport to integrate Dutch minorities. *International review for the sociology of sport*, 41(2), 165-180.
- Kuipers, G. (2013). The rise and decline of national habitus: Dutch cycling culture and the shaping of national similarity. *European Journal of Social Theory*, 16(1), 17–35.
- Kuipers, K., & van de Haak, M. (2014). De cultuurkloof? Cultuurverschillen en sociale afstand in Nederland. In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (Red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 193-215).
- Lubbers, M., Gijsberts, M., & Scheepers, P. (2002). Extreme right-wing voting in Western Europe. *European Journal of political research*, 41(1), 345-378.
- Munters, Q. J. (1977). *Stijgende en dalende cultuurgoederen: De "open" samenleving ter discussie*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Pulles, I., & Breedveld, K. (2015, 25 Augustus). *Sport is nog steeds vooral voor de elite*. Geraadpleegd van <http://www.socialevraagstukken.nl/sport-is-nog-steeds-vooral-voor-de-elite/>
- Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: America's declining social capital. In L. Crothers, & C. Lockhart (Red.), *Culture and politics* (pp. 223-234).
- Putnam, R. D. (2007). E pluribus Unum: Diversity and community in the twenty-first century the 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137-174.
- Sharabany, R. (1994). Intimate friendship scale: conceptual underpinnings, psychometric properties and construct validity. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 449-469.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). (2011). *De sociale staat van Nederland 2011*. Geraadpleegd van https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2011/De_sociale_staat_van_Nederland_2011
- Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). (2015). *De sociale staat van Nederland 2015*. Geraadpleegd van

https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2015/De_sociale_staat_van_Nederland_2015

- Tolsma, J., & Wolbers, M.H.J. (2010A). Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland. Den Haag: s.n.
- Tolsma, J., & Wolbers, M.H.J. (2010B). Onderwijs als nieuwe sociale scheidslijn? De gevolgen van onderwijsexpansie voor sociale mobiliteit, de waarde van diploma's en het relatieve belang van opleiding in Nederland. *Tijdschrift voor Sociologie*, 31(3-4): 239-259.
- Van de Werfhorst, H. (2015). *Een kloof van alle tijden. Verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden in werk, cultuur en politiek*. Amsterdam University Press.
- Van der Houwen, K. (2010). Lidmaatschappen en deelname in verenigingen. In Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (Red.), *Sociale samenhang: Participatie, vertrouwen en integratie* (pp. 41-52). Den Haag, Nederland: CBS.
- Van der Waal, J. (2010). *Unravelling the global city debate. Economic inequality and ethnocentrism in contemporary Dutch cities*. Rotterdam, Nederland: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Van Eijk, G. (2010). *Unequal networks: Spatial segregation, relationships and inequality in the city*. Delft, Nederland: TU Delft.
- Volker, B., Andriessen, I., & Posthumus, H. (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In M. Bovens, P. Dekker & W. Tiemeijer (Red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (pp. 217-234).